

П 173930

Червоний

Ш л я х

№ 1

1933 р.

Ціна 1 крб. 50 коп.

Що в номері

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

Несподівана мати. Поезія.

Ю. ЯНОВСЬКИЙ

Чубенко, командир полку Новеля.

М. ЙОГАНСЕН

Робочий. Поезія.

Іван ПІЛЬГУК

Дикогеджежі. Оповідання.

Андрій ПАНІВ

На майдані Дзержинського. Поезія.

Роман ДРАГАН

Доки мовчати? Оповідання.

Ст. КРИЖАНІВСЬКИЙ

Німеччина. Поезія.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

Мандрівник. Оповідання.

Карл ЛІБКНЕХТ

Певність. Поезія. З нім. переклав Василь Атаманюк.

Йоганес БЕХЕР

Берлін. Поезія. З нім. переклав Ю. Шпол.

ЛІХТЕНШТАЙН

Дождьова ніч. Поезія. З нім. переклав Ю. Шпол.

Юрій С. ЛИЧ

Тут приймають ламань золота та чужоземну люту. Уривок з роману.

Давид СУЛІЯШВІЛІ

Швайцарії до Петрограду разом з Леніном.
З грузинської переклав Номарадзе.

М. СТЕПНЯК

Про «Молодої музи». Стаття.

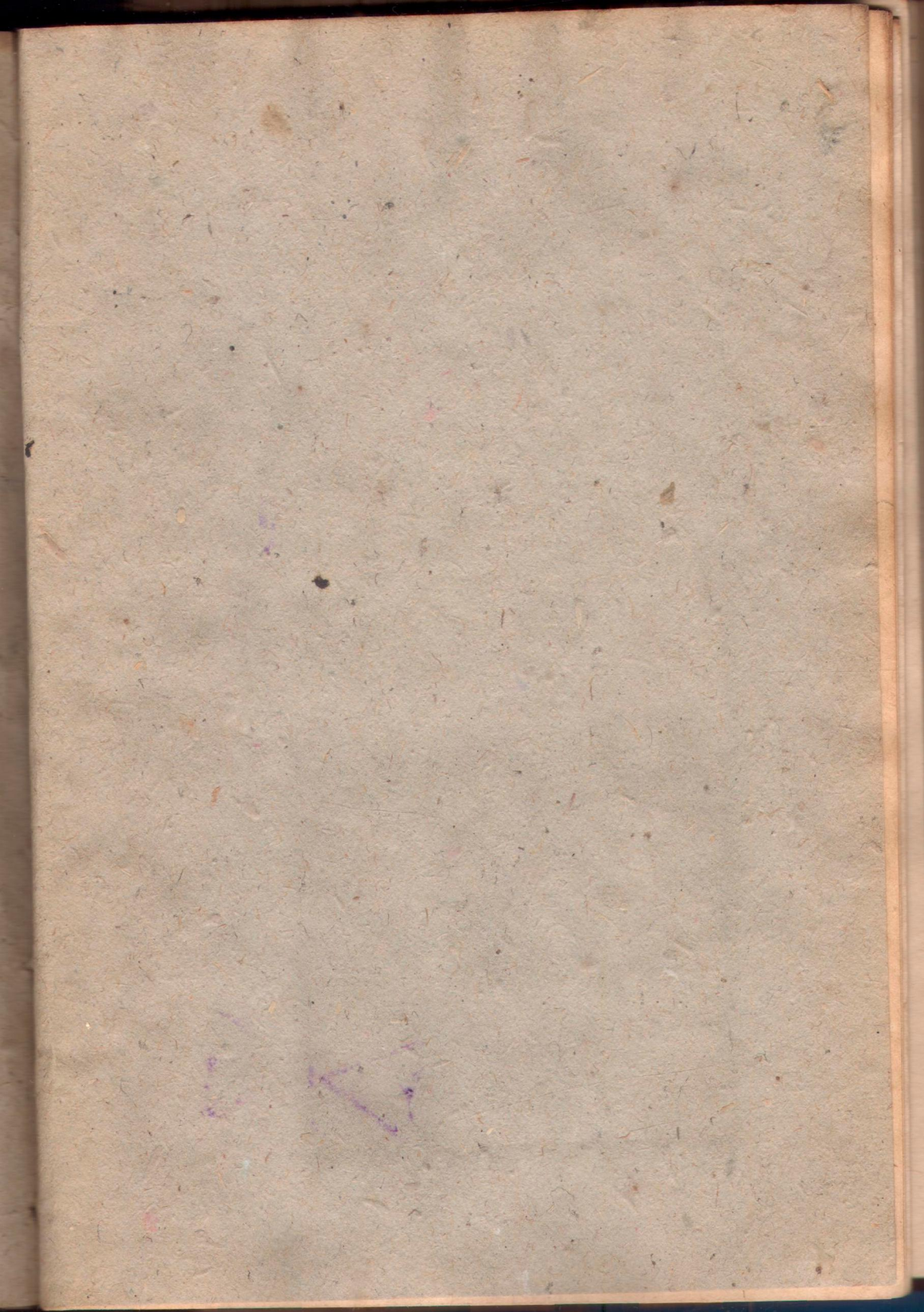

Выбросит "жайка" состоит из
другую. кодыше в таблицу умен.
Карты, где есть три карты, не
играючи 56" и 63".

Когти карты в игре имеют соо

Итак начинается игра? Карты
пошут по 4 карты. На стол нужн
крытыми, и всю остальную ко
Игра состоит в том, что-бы с
вство взятюк.

что представляется

40

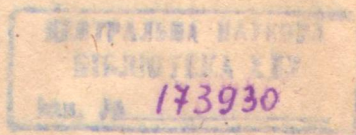
454.2

41

Ч е р в о н и й Ш л я х

літературно-
художній
критичний
і громадсько-
політичний
ж у р н а л

10-й рік видання

д в о у
література
і мистецтво

№ 1
1 9 3 3 р.

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати

Тех. ер — Н. Василевський.
Здано до складання 6-I-33 р.
Підписано до друку 8-III-33 р.
Формат пап. 72 × 108.
Вага 1 м. ст. 50 клг.
Пап. арк. в 1 прим. 6¹/₈.
Друк. знак. в 1 пап. арк. 156.704.
Замовлення № 76.
Головліт 8315.
Прим. 2.460.

З М І С Т

	Стор.
Л. Первомайський — Несподівана мати. Поезія	5
Ю. Яновський — Чубенко, командир полку. Новеля	9
М. Йогансен — Робочий. Поезія	20
Іван Пільгук — Диковедмежі. Оповідання	21
Андрій Панів — На майдані Дзержинського. Поезія	29
Роман Драган — Доки мовчати? Оповідання	41
Ст. Крижанівський — Німеччина. Поезія	75
Л. Первомайський — Мандрівник. Оповідання	77
Карл Лібкнехт — Певність. Поезія. З нім. переклав В. Атаманюк	92
Йоганес Бехер — Берлін. Поезія. З нім. переклав Ю. Шпол	93
Ліхтенштайн — Дощова ніч. Поезія. З нім. переклав Ю. Шпол	94
Юрій Смолич — Тут приймають ламань золота та чужоземну валюту. Уривок з роману	95
Давид Суліяшвілі — З Швейцарії до Петрограду разом з Леніном З гру инської переклав Номарадзе	136
М. Степняк — Поети „Молодої музи“. Стаття	147

Л. первомайський
несподівана
м а т и

Масним асфальтом,
що приховує запах весни,
повз гарячі будівлі
потом облитого літа
ти ведеш мене,
пісне,
до осінніх осик,
що за містом згоряють
прозорим вогнем оповіті.

Безнадійна порадниця серця мого!
Без утоми
ми змикаємо коло часу
й починаємо знову рік,
щоб на спаді повільному
чи на підйомі крутому
озирнутись назад.

Ми уже стоїмо на порі,
як достиглі плоди,
як дерева набрякли саду,
обважнілі від спогадів,
що ламають потужне гілля
зеленим дощем
пахучого плодоспаду.

Над нами
холодний вітер
минулого
гуля.

Це було
восени
дев'ятсот двадцять третього року.

Я не мріяв про Харків.
Я знав,
що надійде пора
коли впевнена молодість
виповнить уроки
і вийде в широке життя,
щоб приймати парад.

Що чекав я тоді
від осіннього вітру,
від хвилі
цих похилих дерев,
від парканів набряклих
і від
обложного олива неба,
що лусне невдовзі
і вилле
божевілля злив
на примружене плетиво
віт?

Ми жили в гуртожитку,
у гурті тісному.
За рогом
був тоді повітком,
а за вікнами клюбу —
майдан.
За майданом,
за містом
у степ виривались дороги —
їх не раз потрясала
революційна хода.
Ми проводили дні
й вечори

в комсомольському клубі
на розі
мовчазного майдану.
Було нас чимало.
Давно
розійшлись ми
і кожний
почав самотійний розділ
самотійної повісти.

Ми не зустрілися знов.

Ось чому
тут не буде
імен ні для кого.
Як виняток лише
той один,
що помер,
має право набути ім'я.

Чикаленко Михайло!
Вартує припинити тиша
узголів'я твоє,
бо вмираєш ти не в боях!

Чикаленко Михайло!
Лежиш ти,
чекаючи смерті
і солом'яник твоїй
під тобою вночі
шарудить.
Ти підсмикуєш
до підборіддя
шинельку, тричі подерту
неспокійними кулями
революційної ходи.

Як з'явився до нас ти,
напевно,
ніхто не помітив,
як у перший наступ
з нами пішов
і коли?
Ти був часткою нашою,
як часткою року —
квітень,
як привітність одвертий,
як стриманість несамотійний, —
ми з тобою

з одного дуба
витесані були!

Ми носили гвинтівку
в осінніх
голодних походах.
Ми сьорбали борщі
з куркульського казана.
Ми не знали про подив
чи злякано стриманий подих
і далекою стежкою
жаль
збентежений
нас обминав.

Ми співали пісень
на замислених відпочинках
Голос твоїй
був не кращий
за всі голоси.
І вчинки твої —
це були
звичайні вчинки,
як звичайне буває листя
яворів чи осик.

Ось воно за вікном
зринає
і рине за вітром,
що у ринву гримить,
а вона йому відповіда
і розносить по хаті твоїй
розкотистий вигрім,
ніби справді дощить,
ніби падає справді вода.

Осики чекають на дощ.
Ти чекаєш на смерть.
Ми звикли
до кашлю твого,
до дихання твого,
як до хмар,
як до скрипу брудних хідників.
І як виклик
нам мовчання твоє.

Ми приймаємо також удар
мовчазних твоїх скарг
на холод,

на осінь,
на вітер.
Ми ховаємо зброю,
хоч ти вже давно не встаєш.
Ти однаково стриманий
і однаково несамовитий
і однаково люто
в двері життя
калатає серце твоє.

Та вони не одчиняться більше.
Ти знаєш це.
Ти не дитина.
Сидимо коло тебе.
Співаєм пісень.
Мовчимо.
Дослухаємось тиші
і чуємо —
виникне й згине
щось холодне й печальне
у плетиві наших думок.

Ось тоді
починається дощ,
несподіваний і непотрібний,
бо давно передбачений.
Хмари звисають
і ми
вже давно поєднали
шитвом його крапель добірних
дві поли
навпіл
розпанаханої пітьми.

Дощ прийшов.
Смерть пройшла.
І нема вже —
ні дощу, ні тебе.
Комітет засідає тоді,
щоб тебе попросити
по дружньому і назавжди,
щоб гриміти напружено
нашій ході.

Але тут
одчиняються двері поеми
і двері
Повіткому,
Заходить з далекого краю

твоя
невідома нам
мати
й сльозами вдаряє в берег
наших серць. Чикаленку,
о чом ти помер не в боях!?

Ми ж не знали,
не знали,
не знали,
і звідки нам знати,
що у тебе —
у нас багатьох —
кам'яних від мовчань,
є підтоптана і несподівана мати,
а для неї є радість,
є сльози,
є сміх,
є одчай!

Ми хотіли ховати тебе
на Братерських Могилах
з латишами й мад'ярами поруч,
щоб спав ти і знав,
що стривожена кров
розлилася по жилах
наших зімкнутих лав!

Ти помер від сухот,
але кулі
тебе не щадили,
як і ти не щадив
переповнений радісних див.

Ми хотіли ховати тебе
на Братерських Могилах,
бо ти
не випадав
з революційної ходи.

Але мати прийшла
— невідома, забута мати —
і сказала:
„ти мій!“

Ти її?
Чикаленку, ти — наш!
Чикаленку Михайло,
та як же могли ми не знати,

що у тебе є мати
і в кожного з нас —
одна.

Комітет засідав
і в присутності позапартійних —
смерти й матері —
так
це питання складне розв'язав:
щоб на завтра гриміли
сальви останні
потрійно
а потому —
ти материн.

Проти хтось є?
Всі — за.

І несли ми тебе під дощем,
і згиналися наші плечі
від плачу,
від ваги
твоеї легкої труни,
а вітри починали гонитву невинну,
чи втечу,
і ніхто тоді плакати нам
не боронив.

Чикаленко Михайло!
Без хреста
у глибоку могилу
на вишиваних рушниках
ми тебе опустили
в саду
матерів несподіваних наших,
і сальною тричі пробили
прямокутник небес
набряклий дощем, обважнілий,
і не скаже ніхто нам,
що ми загубили
ритм,
чи схибили революційну ходу.

Ось про що нагадали
осики за містом
вогнем прозорим повіті.

Я прийшов туди звідти,
де початок поеми встає.

А що правда цьому,
є надійні
і певні свідки: —
пісня і серце моє!
1932

Ю. Я Н О В С Ь К И Й

Ч у б е н к о, командир полку

На коні їхав Чубенко, кінь під ним був морений, кінь спотикався, чубенківський загін брів напوماцки, поліські сосни оступили з усіх боків, і шелестіли, і сипали рівним сном шепіт, і рипіли, мов снасть, і вуркотіли, мов паруси, лісова вітрильна фльота плівла в широкий світ, на небі плескалися сині озера між снігових пустель, крига на кригу, гора на гору—під вітром хаоста битва, Чубенко хилив голову і пускав з руки повід, кінь спотикався на корчах лісової дороги, урочиста лісова осінь нахилилась над загоном, і всі були смертниками, і багато було поранених, які несли перед собою обмотані руки, мов білі келихи, а дехто тримався за груди чи за живіт, і трудних несли на ношах, двоколки з патронами виглядали, як грона, до них тулилися поранені й потомлені, загін Чубенка помалу посувався крізь ліс, Донбас далекий і жаданий стояв ім у очах, доменщики й слюсарі, мартенівщики й шклодуви, шахтарі й вальцювальники, рудокони й чорнороби,—усі йшли за їхнім Чубенком, за мовчазним сталеваром Чубенком, командиром червоного полку, завзятим і клятим, невідступним і непосидючим, він один був цілий і не поранений, а комісара полку вбили поляки під час бою на Вислі, і шматки комісара було зібрано на бойовищі, полк поховав їх зі славою і все добивався до Варшави, бився з поляками по простому, по донбасівському, слюсарі слюсарили з гармат, шахтарі довбали шабельками, молотобойці кували гранатами, газівники давали жару з гвинтівок, хто чим умів і хто що полюбляв, ділянка цього полку витримувала всі атаки, полк відступив чи не останній, бійці кричали про зраду, і потім академіки розберуть, хто програв кампанію і чому саме, а тим часом Чубенко вів загін, і зв'язку в нього ні з ким не було, Донбас попереду вживався курний і рідний, була осінь дев'ястсот двадцятого року.

„Зачекай“,—сказав рудий фельдшер і наздогнав Чубенка, він їхав без сідла, коло пояса на бинді висіла пляшка з йо-

дом, мов стародавній писарський каламар, „я тобі скажу одверто, товаришу командир, гості ми недовгі на цьому світі, підбилися всі і похворіли, поранені гниють на ношах, увесь ліс гноєм запах, давай пристанемо кудись до села і звільнимо свої руки і підемо далі з легкими руками, світ тепер настав чорний, Чубенко, поляки женуться і шукають, а в нас поранені на руках і, скажу тобі секретно, захворіло двоє на тиф“, та Чубенко махнув рукою на фельдшера і облизав пересохлі губи, „пити мені хочеться увесь час, що воно за знак, що хочеться пити, у голові цілий мартен гудить, ти до мене, фершале, не підлазь, бійці Донбас хочуть побачити, бійці на траву донбасівську хочуть лягти, і я їх вестиму аж на Донбас, він чекає нас додому, і ми прийдемо додому, ми гукнемо по шахтах і заводах, ми встанемо ще дужчим полком, фершале, губити людей нам не випадає, а тифозних ізолой від загону“, і Чубенко взявся за голову і зняв кудлату шапку, голова горіла, серце під шкірянкою прискорено билось, фельдшер узяв Чубенка за руку, проїхали кілька кроків мовчки, „та й у тебе, Чубенко, тиф, передавай комусь команду й лягай, от і добігався на свою голову“, Чубенко глянув на фельдшера і цей замовк і сосни рипіли, мов снасть, „я тобі наказую мовчати, з коня я не зйду, і моя стукалка знайде тебе крізь яку завгодно сосну“, і рудий фельдшер став вогненим від люті, він шарпнув каламар з йодом і розбив його об дорогу, і захлинувся лайкою, і Чубенко на нього не оглянувся, він їхав далі і дивився на мапу, лісова дорога зникла за соснами, осінь і лісова гниль.

І ліс стояв рівно округ, підпираючи небо, і похитувався й рипів, як корабельна снасть, загін посувався крізь цю врочистість та похмурість, на небі відбувалося трагедійне видовище, на небі сунулися з гір льодовики і вкривали цілі континенти, айсберги плавали серед морів, на небі материки роз'єднувались і відпливали в океани, відбувалися мільйонолітні катастрофи, а загін усе йшов і йшов, ішов і йшов, і не було краю лісу, і кволо стогнали поранені, просили не мучити й добити, і важка була людська мука, ноги опухали, руки німіли, хотілося спати — безкінечно, без пресипу, ледве маячила мета, і легко було загубити донбасівську славу і зробитися отарою і заблукати в лісах, не вийти ніколи на з'єднання з червоною армією, Чубенко дивився на мапу і вів далі, наче дном моря посувався загін донбасівських партизан, і здавалося, що над соснами й над хмарами стелеться синя морська вода, і човники гойдаються під сонцем, а загонові вийти треба на беріг і оглянутися назад на перейдене море, на березі курітиме Донбас, і заводи на ньому і домни і шахти і гуті і вся краса рівного шматка земної поверхні, і легко там дихати, мов на передгір'ї стоїть Донбас, і двигтять ціле пасмо гір від його трудового трепету, Чубенко дивився

на мапу, швидко має бути лісникова хата, без неї важко орієнтуватися, і таке було напружене бажання, що Чубенко побачив хату і підігнав коня, крізь жовті стовбури біліла стіна, блищало вікно на стіні, дим коливався й закручувався і плив угору, хата зникала і знов виринала, і незабаром видко стало, що то не хата, а купка білих берез, і за березами озерце лісове, глухе й чорне, соснова глиця падала в нього тисячу років, і вода стала чорна, мов у казці чи на хемічному заводі, і цілий загін зупинився коло цього озера, дехто промивав рани, дехто хотів напиться, коні стиха іржали коло води, верховіття старезних сосон похитувалось, „рушай“—гукнув Чубенко,—„рушай, донбасівська республіка“, і погойднувся в сідлі, мов жартома, він відчув, що тиф ламає його на всі боки, і дихати важко, і в голові стукотять молотки, „за мною пролетарія“,—гукнув Чубенко, борючись із хворобою, і йому не відповів ніхто, і він зрозумів, що почався бунт.

„Мітинг, мітинг“,—закричали партизани, „куди ти нас завів, Чубенко“, виходили старі ковалі і показували язви й рани, виходили доменщики і кидали об землю зброю, „годі нам блукати, польському панові продався, отак лісом і до Пілсудського заведе, заблудив, сталевар, у нього тиф, щоб ви знали, його треба зв'язати, фершала за командира“, і на небі відбувалися мільйонолітні катастрофи, і над чорним озером ліс порипував, як снасть, Чубенко мовчав, сидячи на коні, серце його закипіло кров'ю, перед очима стояла біла пелена, він розсунув її долонею, і за цим настала тиша, бо всі зрозуміли, що Чубенко хоче говорити, а Чубенко даром рота не розтулить, клятий і горлатий, він зараз кричатиме про Донбас, і про мету, і про революцію, він загляне кожному в вічі, і ніби кожний тоді загляне сам собі в вічі, Чубенко тобі сталь ізварить, та Чубенко за свого й голови не пошкодує, але ж і допече, бо в'їдливий і завзятий, такого мати в окропі купала, а батько кропивою пестив, і Чубенко мовчав, дивлячись кожному в вічі, і раптом покинув повід і зіскочив на землю, „нада вперед“,—сказав діловито і пішов пішки дорогою, за ним пішов його кінь, і сосни рипіли, і мовчки рушив за Чубенком загін, хто на коні, хто двоколкою, хто пішки.

І коли рух остаточно оформився, коли ясно стало, що руху не зупинити, коли поранені обмотали своє каліцтво і почували слідом, тоді з валки пролунав постріл з гвинтівки, і Чубенко поточився у всіх на очах і повернувся обличчям до загону, він стояв спокійний і рішучий, хоч усім здавалося, що він прощається очима з загоном та з білим світом, що він зараз упаде перед своїми донбасівцями, упаде, як прапор, беззвучно, і не можна буде його підняти, і нічим не полагодити отакого сталевара, та Чубенко стояв і стояв, не кажучи

й слова, не роблячи й руху, сосни в його очах поверталися догори окоренками, вітами вниз, крізь туманні кола він бачив мартенівський свій цех, і обрубщики з усієї сили оббивали деталі пневматичними зубилами, Чубенко стояв і стояв, а загонові здалося, що він увесь залізний і яку завгодно неgodу вистоїть, і тоді того, що стріляв, схватило кілька рук і одразу ж йому було вибито око і покалічено рота, його штовхали крізь увесь загін до Чубенка, всі пізнавали рудого фельдшера, підступного прибудька, і кожне не жалувало рук, фельдшер викотився з лав перед Чубенкові очі і впа-потім став рачки, мов хотів завити на сонце, і нарешті підвівся на рівні, тримаючись за вибите око, закривавлений, ре-вучи від болю, і Чубенко помалу розстігнув кобуру, витяг зброю і, не цілячись, поклав фельдшера наповал, виліз на коня і продовжував путь, ведучи загін, конуючи від тифу, б'ючи себе по голові, щоб прогнати біль.

На заході сонце зрівнялося з лісом і котилося нижче, по всьому лісі переплуталося косе проміння, воно злегка вібрувало і гойдалося разом з вітами, воно обплутало дерева і потяглося через дорогу, мов казкова заслона, мов ріка з чарівною водою, до неї потрапив Чубенко і поїхав у німбі, сяйво від Чубенка засліпило загін, за командиром пройшли тим місцем донбасівці, не пізнаючи одне одного, обгортаючись красою й міццю, молодшаючи й забуваючи рани, двоколка з тифозними затрималась під сонцем, і хворі почали марити— один мартеном, а другий гutoю, Чубенко зник у темряві лісу і прихилився на секунду до шиї коня, і відсахнувся назад, став з одчаєм виборюватись з-під тієї зливи маріння, що нахлинула на його мозок, він кричав на канавщиків і лаяв формівщиків, він кликав до печі майстра, сварився з шихтовим двором, перекурював з інженером, і інженер ставав слідчим із французької контррозвідки, теплий одеський вітер завівав у вухо, і голова гула від реву морських хвиль, і на березі стояла лісницька хата, Чубенко йшов до неї і не міг дійти, дерево за деревом виростало перед його очима, сповнюючи Чубенка відчаєм, без лісницької хати не можна випустити з мартена топлення, і на секунду Чубенко прокинувся і зрозумів, що тиф боре не жартома, треба відігнати його і вести на Донбас загін, Чубенко бив себе по голові і намагався не стогнати, до нього під'їхав начальник штабу і запропонував стати на ночівлю, сонце тимчасом зайшло, малинові й рожеві тремтіли на заході хмари, захід сонця віщував неgodу, високо над лісом законився щерблений місяць, він був кволий і ледве виблискував, а потроху вижовтів, набрався жару і став світити, скільки міг, бо вже зайшла ніч, і Чубенків загін став на ночівлю, серед високого лісу отаборились рештки Донбасівського партизанського полку, і полк робив свої немудрі і нескладні справи під щербленим місяцем, на потрібній від-

стані було поставлено округ сторожу, кулеметчики перечистили кулемети, а стрільці гвинтівки, лікар помастив йодом підряд рани, померлого тифозного поклали на землю осторонь, він чекав на двох пораних, що саме доходили, і з ними прощалися товариші і обіцяли донести їхні слова до Донбасу і сказати на їхньому заводі і їхнім родинам, добре вмирили поранені, і завше по тому, як вмирає людина, можна сказати, як вона жила, поранені досойно залишили цей світ, не викликавши жалости, а викликавши повагу і збудивши ще дужче бажання перемогти, в очах у померлих назавжди відбилося видіння нічного лісу й щербленого потойбічного місяця, і живі поховали їхніх мертвих і стали в задумі над могилою, сосни порипували, мов снасть, заступник покійного комісара виголосив промову, і її слухали мовчки, без салютів та музики, лише раптом заспівали тихими голосами старе шахтарське „Страдання“, заступник комісара мусів припинити на той час промову, шахтарі, тихо осміхаючись, співали „Страдання“, стороння людина не втримала б сліз, дивно було, що морені бійці співали з нелюдською силою над мертвими товаришами, Чубенко не злавив з коня, він боровся з тифом та боявся загубити на землі рівновагу, Чубенко підспівував наче крізь сон, наче мимоволі, і, коли пісня скінчилася, комісарів заступник вів далі промову.

„Науковий соціалізм“, казав заступник комісара, — „а також мир халупам і війна палацам, вимагають такої доктрини, щоб бити ворога без пощади, і наші товариші перевернуться в землі, коли ми забудемо ці слова. Петлюрівська двохсоттисячна армія вступила в контакт з польськими панами і маршалом Пілсудським, вона хоче відвоювати собі Україну і наш непереможний Донбас, ця армія буржуазії та багатого селянства вимахує жовтоблакитними прапорами і робить контрреволюцію, наші товариші упали в могилу, і ми знаємо, хто їх поранив, — одного петлюрівська шабля, а другого польська куля, і науковий соціалізм вимагає“... — та Чубенко вже їхав лісом геть, поминувши заставу і наказавши їй пильнувати, він їхав на вивідку і мав надію знайти лісникову хату чи взагалі якесь відмітне місце, щоб орієнтуватися на мапі, кінь обережно ступав лісовою дорогою, наставляючи вперед вуха, він почував відповідальність поїздки, і чорні стовбурі і чорні тіні викликали в його конячій уяві якісь, сказали б ми, атавістичні образи, і кінь стиха робив спроби заїржати до своїх спогадів, кілометрів зо три ліс тягся густий і незайманий, а там вирізьбився під місяцем широкий просік, і далі видко було, що ліс кінчався, праворуч пішла низина, мов до ріки, лісовий молодняк розбігся від просіка, спочатку були купи й ватаги, і це було так зване передлісся, а далі пішли купки й куші, і, нарешті, окремі дерева розбрелися по рівнині, в'ялою соломою й вогкою землею пахло з полів, Чубенків кінь

раптом зупинився, Чубенко машинально притис його острогами, тривожність передалася йому від коня, за просіком дорога знову йшла лісом, і кінь нізачо не хотів туди йти та хазяїн підігнав, і ось заїхали під дерева, і Чубенко тримав у руці нагана, пахло лісом і чимось людським, Чубенко хотів повернути назад, і в цей час щось волохате упало на нього згори, мов кошмар, і, гублячи свідомість, Чубенко проклинав усі тифи на світі і схватився руками за гриву, сподіваючись, що кінь доведе до загону.

„Дорогий товаришу Чубенко“, і на столі стояла гасова лампа, коло неї лежала купа документів і Чубенкова пляншетка з мапою, товстий дубовий сволок перерізував стелю, на сволоку сажею зі свічки зроблений хрест, чисточетверговий чи з водохреща, і на печі щось важко й довго бухикало всіма легеньми, Чубенко підвівся з лави й сів, в голові все пливло обертом, голова розривалася від болю, та Чубенко вже опанував себе, він мовчки оглянув присутніх, зіперся руками на коліна і стиснув їх що-сили, заспокоюючи себе, остужуючи кров і готуючись до смерті в ворожих руках, а наган його теж лежав на столі, людей було троє, і коло печі поралась жінка, хата була стародавньої краси, уставлена лавами й скринєю, на полицях повно цяцькованих тарілок, і знову з печі прикро хтось кашляв, ніби конаючи, великі й спустошені видко було в сутінку очі, „дорогий товаришу Чубенко“,—знову сказав дебелий широкоплечий крем'язень і осміхнувся сліпучо білими зубами,—„від імени червоного партизанства вітаю тебе в наших краях, і ми собі думали, що то за риба потрапила нам до сітки, аж це командир Донбасівського полку та ще й сам, і интересуємось знати, де ж цілий твій полк донбасівських партизан“,—Чубенко мовчав, сидючи на лаві, хворе тіло його здригалось від холоду й від жару, а треба було напружити всю увагу і скупчити всі сили, слухати й прислухатися, і вирішувати, і тоді заговорив другий, з дитячим обличчям, вчитель, чи семінарист,—„ти нам повір, товаришу Чубенко, що ми б тебе так не налякали, коли б знали, що це їде наш чоловік, а не проклятий поляк, чи петлюрівська розвідка, і ми з ними б'ємось не на життя, а на смерть, товаришу Чубенко“, і третій мовчазний раптом осміхнувся до Чубенка, осміхнувся лагідно й доброзичливо, і усмішка, мов нежива, повисла на його устах, „і скажи нам, чого тобі бракує, і яка нестача в твоєму полку, а ми тобі допоможемо, чи хворих твоїх переховаємо, чи одежею, чи худобою і найперше їжею вас підтримаємо, а потім підете на свій далекий Донбас, і може й наші партизани з вами підуть, щоб гуртом битися за революцію“, Чубенко помалу взяв зі столу свої папери й пляншетку, і застромив до кобура револьвер, і немов би не помітив, що його наган без патронів, „от ти й при формі Чубенко“—білозубий дістав з під

столу пляшку,—„може чарчину вип'єш на дорогу, чи так поїдеш, як хочеш так і зроби, наш загін на хатньому становищі, ми вчора повернулися з походу й робимо перепочинок, а поляків порубали чимало, і на ранок ми тебе запрошуємо в гості до нашого села, ми зустрінемо вас на вигоні і привітаємо, а далі там видко буде, з чого почати—із їжі й підвід, чи там ще з чогось потрібного“, на печі так хтось закашлявся, що здавалося, ніби він поодриває легені, Чубенко глянув через голови розмовників, „це наш каліка, був у салдатах і на війні, а прийшов оце недавно хто зна й звідки—чи з Кавказу чи з Сибіру, хоч умре собі вдома, і вже йому життя один сміх“, і колишній салдат зііз із печі і почовгав до дверей, тримаючись за груди, це був кволий недобиток імперіалістичної війни, живий докір і жертва минулого, і в Чубенка защеміло чомусь серце, він згадав мільйони таких калік і тисячі таких сіл, ще довго треба боротися, трудно треба йти, багато треба зусиль.

А колишній салдат, виплюнувши за двері кров, простував назад до печі, і він подивився на Чубенка, глянув просто ввічі, ніби з далечі лїт залунав цей погляд, глибокий і сумний, у Чубенка зосталося вражіння, що це був погляд з-за ґрат, і салдат виліз на піч і затих, припавши грудьми до цегли, „так як ти скажеш, товаришу Чубенко, на нашу мову, чи у вас на Донбасі може мови нашої не розуміють, от ми до тебе з відкритим серцем і з партизанською червоною допомогою і скажи хоч слово нам на відповідь“, і Чубенко встав і пройшовся по хаті, і з радістю впевнився, що може ходити, за вікном помітив гурт людей і коней, у двері влетів партизан з обмотаною головою, „підмогу давайте! невидержка!“ до нього підскочив білозубий, схватив і кинувся з ним на двір, „голову поляк пошкодив“, — сказав той, що з дитячим обличчям, — „кидається й марить сердешний“, білозубий повернувся до хати, „голову поляк пошкодив“ повторило дитяче обличчя, і Чубенко не запитав, чому хворий скидається на післанця, „яке це село?“ — нарешті заговорив Чубенко, „Кам'яний Брід, товаришу Чубенко, а ми — кам'янобродські партизани“, та Чубенко знову заглибився в мовчанку, у хаті спокійно й заколисливо тюрлюкав цвіркунець, третій мовчазний партизан осміхався, і усмішка, мов нежива, висіла на його устах, „добре, земляки“, — сказав далі Чубенко, — „завтра ми зайдемо до вас у гості і завтра по дню поговоримо і порадимось, а сили в мене хватить, і роблю я обхідний марш на ворога, люди в бойовій напрузі і патронів у нас багато, Донбасівський полк знає, за що він б'ється, це — надія революції і опора пролетарії, і чудна ваша природа, земляки, лісу без міри, нарід простий та довірливий, і чекайте нас завтра коло села — шахтарів і металістів, красу донбасівського краю“, на печі колишній салдат не міг спинити кашлю, і Чубенко ще

раз побачив його без міри схвильовані очі, на цьому Чубенко рушив з хати і за ним партизани, у дворі стояв Чубенків кінь і ще один, було зовсім порожньо, Чубенко сів на коня, мовчазний партизан на другого, вони поїхали з села і мовчки доїхали до просіка, „отой салдат на печі швидко помре“, — сказав Чубенко, „щасливо“, — відповів партизан і відразу пустив коня в галоп.

Лісова тиша розступилася перед Чубенком, і він в'їхав у тишу, округ нього ліс порипував, як снасть, місяць уже зайшов, була передранкова пора, і раптом морений чубенків кінь заїржав щосили, мов у темній печері пішло блукати його іржання, і ледве чутною луною стало повертатися назад Чубенко їхав тишею, як містом, будинки тиші стреміли в високу неозорість, Чубенко їхав рік і десять років, а може то були хвилини, і знову заїржав його кінь, „стій“ — одразу ж гукнули грубі голоси донбасівців, Чубенко показав паролі і проїхав далі, „Чубенко, Чубенко“, — лунало його полком, з'явилися начальний штабу і заступник комісара, у обох револьвери застромлені просто за пояси, і підійшов Чубенків помічник, „ну, не думали вже бачити тебе живого, он він їхав за тобою та бачив, як тебе схопили, і не міг дати поміч, а прибіг назад, і ми зразу ж організували ударну сотню і післали твоїм слідом, і тут на нас напали з усіх боків, є забиті, є й поранені, та не так легко було нас узяти, ми їх приймали на багнети, бо патронів обмаль, а до того ліс і ніч, при місяці багато не вцілиш, і не знаємо, хто вони, бо одежа салдатська, а більше ознак ніяких“, і Чубенка оточили бійці з гвинтівками в руках, і тут ледве помітний світанок став ширяти над лісом, це був час страшної безбарвності, час моторошної сірости, коли законюється день після нічної тиші, і сірі тіні набрали блакитних та рожевих відтінків, лісом заходилися цвірінчати, джерготіти, пукати різні птахи, і увесь цей таємничий час народження світла Чубенко розмовляв з бійцями, над лісом здіймався потроху вітер, Чубенко розповів зміст наступної операції, щоб кожний боець знав своє місце в ділі і щоб свідомо й віддано бився, один шлях був у Донбасівського полку — через Кам'яний Брід і далі на схід, а обминути село не було змоги, на мапі текла ріка, оточували болота, непрохідні ліси, і треба йти на Кам'яний Брід і зустрітися з партизанами, а зустріч буде така, як годиться, і до сходу сонця полк готувався до зустрічі з кам'янобродськими партизанами, і нарешті рушив лісом, і йшли всі мовчазні й зосереджені, проходили під дубами і топтали дубовий лист, проходили під кленом і топтали кленовий, сосни заливав чорноліс, Чубенко їхав попереду і почував млоість і слабкість, він куняв, і це було показником його непошкоджених нервів, нарешті знайомий просік, полк розгорнувся в наступ і так дійшов до потрібного місця, не зустрівши нікого, і зупинився

в густих кущах переліску, за якими було рівне поле і перші хати села.

І Чубенко вийшов з красою полку — його першою сотнею — наперед, вийшов піший з гвинтівкою в руці, вітер розвівав червоний прапор, деякі бійці порозтібали сорочки, і на грудях видко татуйовані п'ятикутні зорі, це вийшла сотня смертників, які в полон не здавалися, тиша була в селі і ні душі на вулиці, сотня стояла струнко, як і належить регулярній частині, і так минуло півгодини, і ніхто не з'являвся, з переліску під'їхав верхи Чубенків помішник — „все зроблено, команда пішла до ріки, зв'язок встановлюємо“, і помішник поїхав назад до переліску, Чубенко стояв із сотнею, розоставивши бійців фронтом до села, здалеку їх здавалися більше сотні, ранок був беззвучний, сільська вулиця порожня, і, нарешті, вона ожила і виповнилася масою народу, мов вода, ринув він з усіх дворів, червоні прапори бовталися, наче хоругви, і йшли самі жінки й дівчата, чоловіків було обмаль, попереду несли на двох щоголках величезний червоний прапор, і похід вийшов з села і розтікся на боки, став іти широкою, густою смугою жіноцтва, Чубенко подивився в бінокль і перейшов на фланг, за походом з села вийшла група партизан — чоловіка півсотні, і партизани намагалися йти в ногу і мов похизуватися перед регулярним військом, Чубенко ще раз уважно подивився в бінокль, похід наближався, сяючи червоними стягами, обличчя у чубенківських бійців були зосереджені й уважні, їм наче не до серця ота врочистість зустрічі, вони діловито мацали й розтібали ладівниці, похід підійшов ближче, Чубенко проказав команду, донбасівці розступилися і лягли „вогонь!“ — гукнув звичайним голосом Чубенко, і кулемети стали методично строчити, розбиваючи похід кулями, стрільці без перестанку клацали затворами і викидали порожні гільзи, червоні прапори попадали на землю, жіноцтво вихопило шаблі і пішло поодиноці в лобову атаку, переступаючи через трупи й поранених, „на цей фокус не візьмеш“, — сказав Чубенко, стріляючи з гвинтівки, як рядовий боєць, „слава! слава! здавайсь, комуністи!“, похід раптом став військовою одиницею і ринувсь в атаку так люто й завзято, що міг би деморалізувати кого завгодно, та донбасівці не рухнулися й на крок, а кулемети не зупинилися й на секунду, замаскований ворог став губити одність, даремно вимахувала попереду шаблю жінка, в ній Чубенко пізнав учорашнього мовчазного, „бий комуну! бий комуну!“, та донбасівцям була це не первина, вони витримали той психологічний момент, коли звичаєм оборонці губляться перед невідступною навалою, і вони розстрілювали маскарад так спокійно, мов сиділи за сталевною заслоною, і хвиля зупинилася, вкриваючи землю трупами, і стала панічно розбігатись на боки, і Чубенко зупинив стрільяну, заощаджуючи патрони, даючи кулеметам

охолонути, бо в цей час з'явилася нова небезпека, і з-за крайніх хат вискочив загін кінноти і розгорнувся для атаки, він стояв там на той випадок, щоб до ноги вирубати чубенківців, коли ті побіжать під натиском замаскованої піхоти, і кіннота вилетіла здуру, щоб зірвати на донбасівцях свою лють, та сотня лежала рідкою лавою, виставивши багнети, і не злякалась кінського галопу й свисту шабель під жовто-блакитним петлюрівським прапором, Чубенко пізнав свого розмовника з дитячим обличчям, кіннота промчала просто через донбасівців і не могла їх зігнати з землі під шабельний вимих, і донбасівці стали навздогін стріляти, засаджуючи з коней вершників, і в цей час піхота петлюрівська лаштувалася до нападу і гуртувалася біля командирів, Чубенкові піднесли з перелісків патронів, і тоді з-за тинів посипались на петлюрівців раптові постріли — рідкі, але дошкульні, за кожним пострілом хтось падав, петлюрівці метнулися назад і стали вибивати стрільців із засідки, постріли все рідшали, з-за тинів вибігло тринадцятеро і рідкою розстрільною рушили до чубенківців, вони бігли, як старі фронтовики, пригнувшись, петлюючи, відстрілюючись, повзучи, це були професіонали військової справи, і вони не втратили жодного чоловіка за час свого відступу, і Чубенко, подивившись в бінокля, наказав підтримати втікачів стріляниною, нарешті вони добігли до донбасівців, Чубенко пізнав поперед них сухотного салдата, очі його горіли фанатичним вогнем, він біг до Чубенка, затуляючи рота, і впав на землю, і з рота йому ринула ціла злива крові, він став жовтий, як віск, і прозорий, він важко дихав, і дихання кликотіло в його горлянці.

„Треба триматися“, — через силу заговорив він, — „я поспав ще вночі по підмогу, та до неї верст двадцять, і там крім наших партизан може бути ще й регулярна червона частина, бо там голівний шлях, по якому йде відступ, треба триматися, товаришу Чубенко“, а Чубенка душила жалість і злість — „по смерть ти сюди прийшов, чи що, без тебе тут посвя имось, ти своє одвоював, чоловіче“, і салдат повернув смертельно біле обличчя до Чубенка, — „не смій, Чубенко, ганьбити, я тут працюю в підпіллі, така смерть мені що-ночі снилася, я на таку смерть вже й не сподівався“, „мовчи й ковтай повітря“, — сказав йому Чубенко, — „я саме переправляю через ріку поранених і полкове майно, а у вечорі й я рушатиму слідом, і підмога мені без діла, хай вороги думають, що я розгубився і от-от їм піддамся“, і знову кров ринула салдатові з горлянки, він уткнувся обличчям у землю і не міг підвести голови; Чубенко наказав його відтягти до переліску і сам відчув непереможну втому, над ним знову загув мартенівський цех, і сонце стало кількома сліпучими засипними вікнами мартена, і земля почала розгойдуватись, як гойдалка, почеплена до неба, „вогони!“ — скомандував Чу-

бенко, перекочуючись по землі, — „в атаку, донбасівська республіка!“, і вулицями села мчала підмога, сіючи паніку в ворожих лавах, чубенківці пішли в атаку і з'єдналися з підмогою, Чубенко робив марні спроби підвестися на ноги і що-разу падав, за кілька хвилин до нього під'їхав Іван Половець, і Чубенко стояв на ногах, хитаючись, як стебло на вітрі, „спасибі, брате, і клади мене куди хоч“, і це був кінець героїчного змагання Чубенка, командира полку.

1932

м. йогансен

р о б о ч и й

Ви мене не бачите.
Моя голова
Ще ранішнім
сповита
димом.
Мої ноги вгрузли в вугіль,
і ваша трава
Не росте під моїм
жимом.
Ще я стою рачки
і від гроз
у груди,
і від океанів
у коліна
вимок.
Але м'язи мої, як сталь,
і серце,
як алюміній.
Я на мапі світовій став
і стер
меридьянів
лінії.
Я суходоли
соком своїм наснажив,
Я в руки голі
взяв
важіль,
Що ним я переверну
землю.
Кров горить мені,
в мене жар,
у гарті
Сімсот ступнів цельсія гатить
у вісім сот атмосфер,
Я — пожар
і полум'я своїх партій

Я в ваші сенати
впер.
Я — творець
і є край,
Де тільки моя — сила,
Де мої — залізо і сталь
Це — мої проти вас крила.
Він росте, мов
над океани міст,
З ним моя росте сила,
Він росте, він росте
і ріст
Його — це
ваша могила.
Я — Паливода
ваших
легенд.
Я — Вернигора
ваших
дум.
Я ваше право
розіб'ю
вщент,
Я вашу державу
розідму
в дим.
Гей — казки ваші правда.
Гей! —
Я уб'ю вас
і сліди і слова
з книг витру.
На фосфаті
ваших костей
Проросте
нова
історія світу.

1930

І в а н п і л ь г у н

д и к о в е д м е ж і

Я дуже мовчазний. Не легко мене вивести на розмову. Люблю свій варстат. Коли зашуршать паси, відчуваю в грудях бадьорі струмки.

За кожним гуркотом машини рясніють думки, закручуються баранцями, як срібна стружка. А гострий різець варстату шкребе по сталі, вичісує довгу нитку металеву.

І так від року в рік рясніють думки, як рясніє земля наша простора, родюча...

Коли загула заводська сирена, я пішов до клюбу. Було повно люду. Товариш з робітничого комітету говорить:

— Вугілля — це чорне золото, що ним живиться вся наша промисловість. Донбас — це серце країни... Маємо відрядити на роботу в штольні найкращих робітників. Бо Донбас — це Арсенал, це — Перекоп п'ятирічки...

Як важке каміння, падали слова. Цього разу і я заговорив. Зійшов на трибуну, оголив груди з великим тавром. А тавро в мене глибоке, владає у вічі кожному...

— Раз, говорять, що це Арсенал, Перекоп, — то пишіть. Піду першим.

Визвалося ще десяток дужих молодих хлопців...

За кілька день ми їхали робочим ешелйоном. Лунали співи, миготіли стовби залізничі, слалися рейки...

„На Донбас“. „В штольні“, — чулася всюди балачка.

Мене обсіли молоді робітники. Цікавилися, розглядали тавро. А двоє з них, мисливці, говорили:

— Тільки дикий ведмідь може шарпонути пазурами й лишити ознаку на все життя.

Дарма, що я дуже мовчазний, але тепер, їдучи на Донбас, розповів товаришам спогади, що не раз вичісувалися металевою ниткою в думках за варстатами.

* * *

Нові юхтові чоботи понамулювали мені виразки. Ще брівши вранці через Ростовицю, розбувся і так босоніж прийшов до міста. Зголоднів. А коли побачив коло старих

рундуків будинок з вивіскою „Распивочная и на вынос“—зайшов. Але в кишені порожньо.

За прилавком стояв сивобородий продавець. Він не кваплячись розглядав, прицінював чоботи. А коли почув тривожні постріли, що долинули від станції, виштовхав мене на вулицю, кинувши слідом і чоботи, а сам побіг у провулочок до си-нагоги, гукнувши:

— Ривко. Позатуляй ставні.

У вікно виглянуло бліде обличчя дівчини з довгими чорними косами. Побачивши, як я збираю розкидані по вулиці чоботи, дівчина засміялася. Це дало мені привід обізватися:

— Може шмат хліба винесеш, коли не шкода?

Кивнула головою й побігла до столу. За хвилину, як кішка вистрибнула у вікно.

— На, та щоб господар не побачив, заховай у халяву...

На дівчині перкалеве пляхіттячко з крапинками збляклими. А очі жалібні, як у приневоленого звіряти.

— Не стій на вулиці... Бо постріли коло стрілок на станції—вістуні недобрих пригод...

А сама затуляла вікна, заперала двері...

Швидко спустили рундучки на базарі. Тепер з краю в край видко, коли пройде кудлатий пес, волочучи в пилюці обважнілий хвіст.

Я спустився до очеретів тихої Унави, де бережниками криється заросла стежка до лісу, що бовваніє чорною смугою на обрії.

Перший раз я йшов цією стежкою з Юхимом, а тепер—самотній. В лісі нетрі злилися в одну густу тінь, а найвище верховіття осипане багряними бризками від заходу. За кожним кроком шелестить опалий лист, хрумтить сухе гілля. Тривожно гукає ракша на низовині, ніби іржавим залізом шкребє по живому тілі. Треба обходити низовину, щоб не ламати лісової мовчанки, не дратувати ракшу.

Чимраз густіший дубняк. Розкидали шати стаєі дуплаві дерева. В таких дуплах можна натрапити на ведмеда, які за часів війни розбрелися з заповідників.

Коло старої дуплавої верби стежка розходиться на двоє. Тут я зупинився, перевірив, чи справний мій „кольт“, що весь час висів на ретязку під сорочкою й муляв стегно. Дістав два пакети й обережно їх сунув у кишеню, пришиту на вивороті сорочки. Щоб було безпечніше пришпилив пакети і зверху підтягся ретязком.

Спереду трухлявим чорним дуплом виширився старий стовбур. Сторожко підходячи до нього, я ловив кожен звук. Злегка вітер зашумить верховіттям і я брався за ручку „Кольта“. Коли вже зовсім близько підійшов до дуплавої верби, почув, ніби щось живе скрегоче. Прислухався—заговло скреготіння. Далі знову непевні звуки. Коли вітер шар-

понув гіллям, виразніше почулося скреготіння й можна було зрозуміти, що то сухим гіллям райкоче стара верба.

Пересвідчившись, що навколо нікого немає, підійшов до дупла, запустив у нього руку. Шарудив по дуплі, як ведмідь за медом. Перебираючи гнилі пеньочки на дні, намацав папірець. В ньому Юхимовою рукою написано:

„Ще треба згаяти день, щоб відшукати по той бік Унави в лісі загін. Ти розвідай про частину, що стоїть на станції Фастів. Потім знову дія зв'язку — до верби. Бережи паче ока пакет. Живим потрапити до ворожих рук з пакетом не можна. Пам'ятай, що остання куля в „Кольті“ завжди мусить лишатися для себе. Вона виручить,

Твій Арсеналець“.

О, як потужно звучить на самоті слово „Арсеналець“. Це ж вони, арсенальці, подали приклад одчайдушної відваги, коли протягом шести днів в січні витримували вогонь ворожих гармат під барикадами. „Остання куля для себе“, — це гасло арсенальців. Воно надає сміливості, відваги...

Раптовий тупіт копит вивів мене з задуми. Доріжкою мчав роз'їзд верхівців.

Блиснули у першого білі погони, у другого чорна опанча на плечах. Передні пристрожили коней.

Один стрибок — і яруга, що коло доріжки, пригорнула мене в гушавині чагарів.

— Стій! — почулося зверху. І шість пострілів з „нагана“ та зухвала лайка з „хрестом та вірою“ перекотились по верхів'ях.

Напівоголені чагарі не дозволяли близько лишатися коло доріжки, прийшлося швидко на карачках забиратися далше в нетрі.

Ксли знову затупотіли копита й стих гомін, я звівся на ноги. Полапав спідню кишеню — пакети були на своєму місці. Тільки „кольт“ пересунувся на ретязку, а в руках не було чобіт. Пішов шукати стежку.

Аж ось спереду захрускотіло. Почулися кроки. Миттю я кинувся вбік, причаївся в чагарях, а цівку „кольта“ поклав на сучечок, щоб націлюватися краще.

Ось вже зовсім близько загойдалася ліщина. Щось ішло неповоротке, наближалось поважними кроками. Я поклав палець на собачку й наводив цівку, де гойдалася ліщина. Нарешті, з чагарів показалася стара жінка. Замотана великим платком, вона поперед себе несла оберемок гілля. Сухе гілля хрустіло, обламувалось і справляло вражіння, ніби якесь лісове дике страхіття простує по чагарях.

Заховавши „кольта“ під сорочку, я вийшов їй назустріч. Зупинилась жінка й оберемок зронила. Завагалася.

— Скажіть, як вийти на околицю міста? — обізвався я перший.

Звела плечима. Нагнулася, визбирувала розсипане гілля. Хвилину повагалася, а потім нерішуче запитала:

— А ти хто будеш?

Далі майже пошепки:

— З яких ти?

Не дочекавшись на відповідь, лагідніше продовжувала:

— Цур тобі... налякав стару... І сам стурбований якийсь... З голови до ніг зміряла пильним поглядом.

— Босоніж по лісі ходиш?.. Видать, горювальник? Ходімо, проведу...

Пішли, прислухаючись, чи не чути кого спереду.

— Не поспішай. Краще прийти до оселі, коли глупа ніч вкриє від ока людського...

Я корився жіңці, затримував кроки.

— Отак порозходяться по лісах, а матерям гіркі сльози... Не по своїй волі пішов, синочку мій, блукати в ліс?

Ніби теплими струмками обдало мене від цих слів. Пригадав свою матір.

Теж говорила „сину мій“ останньої зустрічі, коли крадучись городами прийшов до двору. Не зайшов у хату, бо небезпечно. Викликав матір у берег, де лози густі. Вийшла, промовила:

— Сину мій, де ти скитаєшся? Батька кожен день офіцери наїздять, допитують за тебе. Навіть б'ють старого... Може ти кинув би це діло, та повертався до майстерень на роботу?

В очах у неї було повно сліз.

— Не час розпускати сльози, коли кожну хвилину можна сподіватися на контррозвідку, — обірвав її розмову.

Замовкла, і в очах застигли сльози.

— Дістаньте паку патронів, що в стрісі захована. Та хутко і без сліз, — наказав матері.

Швидко повернулася, принесла паку патронів і окраець хліба чорного. На щоці ще виблискувала сльоза, а коли відходив, сухо, як шелестіння осіннього листу, вимовила:

— Синочку, куди ж ідеш?

Довго стояла, ніби кам'яна, доки й зовсім не проковтнула її далеч.

Тоді я пішов далекими дорогами, лісами...

Так роїлися думки. А навколо низинами уже залягла ніч, які бувають перших днів жовтня, коли пахне зів'ялий лист, присохла трава і від сурмління сотень цвіркунів дріжить зорями небо. В такі ночі солодко згадувати про матір, коли хто зазнав її горювальних сліз, зрошувався ними, ростучи.

Може через це саме я відчув ніжність до старої жіңки, яка весь час ішла спереду, важко переступаючи з ноги на ногу.

Вітер, граючись очеретами, виводив пісню журну, прокволісту, розчісував, як гребінцем, грайливу хвилю тихої Унави.

Холодна роса лоскотала босі ноги і прохолодь забиралася аж за спину. Хотілося швидко пройтися, щоб зігрітися, але я корився старій жінці...

Ось і місто. Мовчазне, принишке. Жодного вогника. Жодної ознаки живої людини.

Вже підходили до крайньої оселі, як почувся тупіт швидкої кавалькади по брукові. Далі три постріли зухвало засвітили в чорне небо. Прорізала п'ятому вогняна гадюка хвостом ракети і на мить, як блискавка, осяяла околицю.

Постріли долинали не від станції, а з міста, звідти, де на горбочку стоять рундучки старі.

— Почалося, — скорботно промовила жінка, — ходімо хутенько до моєї хати...

Швиденько ми підійшли до хатини, що стояла край міста в березі. Відсунула засув і завела мене в темну кімнату, а сама щільно завішувала ковдрою віконце. Далі запалила каганець. Кволе світло ковзуло по низьких стінах кімнати. Біля дзеркала висіло кілька фотографій. Впала в очі одна з них. Це фото — здорового юнака, одягненого по-святковому, але з кайлом в руці і з гармонією під пахвою. В юнака кучерява зачіска спадає на лоба, великі очі, квіти припасовано до піджака.

— Шахтар? — запитав.

— Так, — несміло відповіла.

— Син?

...— звісила голову. На хвилину ніби зів'яла. Смуток ліг на її чоло, на очі старечі.

Розмочила сухарів, поставила на стіл.

— Чим багата, тим і рада, — запропонувала, а сама стелила подушку й ряднинку на ослончикові.

Я жадібно накинувся на їжу. Але звівся, коли почув на вулиці пронизливий свист і тупотіння коней. Господарка хутенько загасила каганець, підійшла до вікна, відхилила ковдру. Чути було десь на вулиці п'яну пісню. Далі забряжчало бите шкло і вирвалися зойки і плач.

Постріли частішали у всіх кінцях міста. Чимраз дужчало голосіння. Тепер можна було вже пізнати жалібний дитячий плач, благання жіночі й хрипкі прокльони старечих голосів. Моя господарка ще більше відкрила ковдру й стояла, нахилившись до чорної шибки.

Постріли то густішали, то розсипалися без пуття, тамуючи крики людські. Окремі зойки, благання, плач, гуркотнява, брязкіт битого посуду й п'яне реготання злилися в один несамопитий гамір. Тисячею різних голосів обзивалися на всі лади вулиці, а найбільше кричали діти, жінки. Часом разом з пострілами обривалися окремі голосіння і на їх місце випливали інші й інші.

На горбочку, де стояв будиночок з вивіскою „Распичная и на вынос“, спалахнула пожежа. Вирвалися вогняні

язики, краяли обриси байдужого неба, падали іскри на хвчлі Унави. Кров'яними брижами вилискувалися береги, червонів осяяний очерет. Видно було віддала, як біла розкуйовджена людська постать шугнула в гущавину очеретів і зникла...

Відблиски пожежі падали на лице господарки, намацували на чолі глибокі зморшки.

„Чи не сон це?“ — хапався я за думку. Кусав нижню губу до крові і переконувався, що це жахлива дійсність. Брався за ручку „кольта“, тиснув його до грудей.

— Що воно коїться?

Не дістав відповіді. Тільки видно було, як на освітленому старечому обличчі ще густіше збіглися брижі.

Знову, як і на початку ночі, пронизливо щось засюрчало й почали спадати постріли. Затупотіли по брукові коні. Далі вже чулося тільки поодинокі жалібні голосіння. Так стогнуть улягаючись хвили, коли по них пронесеться буревій...

Догорали будівлі на горбі коло рундучків. Ніхто не давав порятунку тим, що метушилися біля вогню.

— Вже проходить, — вимовила нарешті господарка, ніби тамуючи власний біль і відійшла від вікна.

Далі:

— Може приліг би ти, синочку, на ліжку?

Як дитина, я корився. Ліг. Але сон не йшов у важку голову. Вчувалися ще довго зойки, квиління. Здалося, ніби хтось стукнув у вікно. Господарка вибігла хутенько в сіни. Захопивши „кольт“, я став за комін. Промайнула думка — „остання куля для себе“. Тоді твердіше рука тримала ручку.

Але пройшла хвилина і до кімнати ніхто не вдерся. Чувся в сінях за дверима тихий шепіт. Ось рипнули двері, повернулася господарка.

— Хто там приходив? — хвилювався я.

— Це не про тебе справа. Спи, не турбуйся, — спокійно відповіла.

Вдаючи, що сплю, я спостерігав за кожним її рухом. Обгорнула щось в хустинку, поклала за пазуху. Ще підходила до вікна, відтуляла його. На дворі вже танула, розповзалася темна гущавина неба, вимальовувалися сірі обриси покаліченого міста.

* * *

Безлюдні вулиці світили свіжими ранами. Всюди розкидано биту меблю, черепки, посуд, шкло з вікон, розтрибушено пір'я. На тому місці, де стояв будиночок з вивіскою „Распивочная и на вынос“ лишилися купи вугілля, місцями ще диміло, жевріло. Вивісочка лежала віддала коло перекосбочених рундучків. А самотній бородатий єврей стояв на згарищі, тримаючи в руці речі з ритуалу богомілья й шепітів щось.

Побачивши мене, він, як дикун, заховався за рогом сусіднього будинка, що світив, замість вікон, темними дірками.

В уяві промайнула постать дівчини, що вчора як дика кішка вистрибнула була через вікно з шматком хліба. Пригадав її бліде обличчя, розкуйовджену голівку й жалібні, як у приневоленого звіряти очі. Ось і плахтіячко крапчастого збляклого перкалю роздерте й притоптане в поросі на вулиці. „Де ж вона ця добра дівчина? Здається. Ривкою її кликав той бородатий?“. На цій думці щось терпке застрягло в горлі, пазурями зашкрибло в грудях.

Жодного військового на вулиці я не стрів. Щоб виконати Юхимове завдання довідатися про частину, треба було простувати до станції.

Здала майорів триколіровий прапор на білому будинку поруч напису „Станція Фастів“. На рейках стояв військовий ешелон, бронепотяг. На ньому пофарбовано білі літери. Щоб прочитати їх, треба пройти під парканом ближче до стрілок. На паркані порозклеювано відозви й портрети. Найбільший з них портрет гладкого генерала в сивій шапці, внизу напис: „Верховный правитель юга России генерал А. И. Деникин“.

Вдаючи, що розглядаю відозви, підійшов ближче й прочитав на бронепотягу:

„Пластун за Русь святую“.

Від військового ешелону долиняло грамофонне хрипіння „на сопках“.

Ось ударив постріл за стрілками. Пробігли спиною дрижаки і я швидко пішов осторонь. Обійшов стрілки і вибрався на знайому стежку на березі Унави. Молоточками стукотіло в скронях. Тиснувши кулаки, я зневажливо сам собі повторював: „За Русь святую“...

Коло пенька сів відпочити, зібрати до купи думки. Сонце повисло по той бік річки над лісами, щедро розкидало золоті пасма. Поволі улягали скаламучені думки, проходив терпкий біль у горлі. Мій зір застиг на янтарно-червоних ягодах стиглого глоду. Вони здавалися свіжими краплинами розбризканої крові на золото-мережаній тканині...

Так можна було довго просидіти. Та бажання дістати нову звістку про Юхима звело мене на ноги, привело до верби, що була за місце зв'язку. З якимсь невимовним тремтінням підійшов до дула. Але на цей раз не знайшов будь-якої писульки. Сумні думки закрадалися. „Може провал?“ — кололо мозок питання. З тугою відходив від верби. Відгонив геть тривогу. „Юхим пройшов науку арсеналу. Живим не потрапить до стрілок залізничних“. На думці про Арсенал певнішали кроки й рука сама тяглася до спідньої кишені, де було пришпилено пакети.

Зачувши чийсь кроки, причаївся в чагарях. Ніби крадучись

нерішучою ходою хтось простував. Звів голову, дивився крізь гущавину. Ось замаячила постать жінки. Обличчя в неї не видно, затушковано платком великим. Дійшовши до верби, поставила вона палицю, сторожко озирнулася навколо, почала збирати сухе гілля. Назбиравши купочку, випросталась, підійшла ближче до стовбура дуплястого. Витягла якийсь жмучок з пазухи, поклала в дупло, а сама, набравши хмизу, пішла до стежки.

Тільки зникла за стовбурами жінка, як я миттю подався до верби, витяг писульку, прочитав:

„На галявині розкидай багаття. До нього приїде людина, що приведе до місця зустрічі.

Твій арсеналець“.

Солодка млюсть розлилася по тілі, набрав на повні груди повітря й спустився в яр. Звідси треба зібратися по стрімкій кручі знову на гору й далі за густим дубняком затишна рівнина.

П'ятернею назгрібав листя й запалив. Розлігся дим по галявині, заволікав стовбури дубові, вільхові. Навколо нічого не видно. Минали хвилини нетерплячого чекання. Сутінки обволікали ліс. Загасало багаття й знову доводилося збирати листя. Вже випадали роси холодні, відволочували сухий лист, присохлі парости ожини. Холонули босі ноги і я горнув їх до вогню, щоб зігріти.

Кволо миготів, тріскотів вогник, а навколо тхнуло згариною вільхового листу. Коли випадають роси, тоді дужий запах видає згарилина, лоскоче ніздрі...

Закаркотіла на низині ракша: „Хтось ходить?“ Вдивлявся в гущавину стовбурів. Там вимальовувалася якась велика постать, коливалася й зростала. Далі зникла. За хвилину постать набирала іншої форми. До болю очей вдивлявся, пізнавав. Загасав вогник і постать зникала. „Ще тіні від багаття, виграють на стовбурах“, — промайнула думка і я горнув ближче до вогню, бо вогка прохолодь лоскотала тіло, що місяцями світило крізь роздерті в чагарях штани й сорочку.

Линули хвилини мого самотнього перебування. Хто був на самоті вночі у лісі, той знає, який він урочисто-моторошний. Тоді зіниці ширшають, як у хижака, гостро насторожується вухо і весь відчуваєш кожен подих, кожне шорохкотіння, навіть легенький шелест падаючого листу. А коли залоскоче вогка прохолодь, то солодко горнутися до вогню. Можна навіть заснути. Але не звичайним сном, бо й ві сні відчуваєш, як дише ніч.

Поволі думки зливалися в одну невиразну каламуть...

Ось хтось поклав руку на плече. Скочив на ноги й машинально лапнув пакет. Передо мною стояла стара знайома жінка.

— Чекаєш? — промовила.

— Це ви?!

— Ходімо швиденько. Тепер баритися не треба...

— Куди йти?

— Туди, де був ти зо мною вчора...

Пішли. Жінка несла хмиз, спираючись на палицю. На мої намагання говорити, розпитувати, вона тихо відповіла:

— Зараз говорити не годиться. Треба нишком іти... Скрізь таке коїться... Кажуть, що в Кодлубиці, Снигирявці понаїздили каральники, нагаями б'ють людей. Всі тікають в ліси аж до Вейприку. А в Попельній Петлюра з гайдамаками стоїть... Таке робиться, таке робиться...

Під ногами шорохотіло листя. Шелестів біля доріжки сухий очерет...

Біля міста зупинилися, слухали, чи не тупотять де вершники, чи не чути пострілів зо станції. Було тихо, як у домовині. Нікого не зустрічаючи, прийшли до хатини. В кімнаті й сьогодні нікого не було. Як і вчора — господарка сіла коло вікна, не світила зовсім світла. А коли зачула тихий стукіт, — вибігла в сніи. За хвилину повернулася назад, а за нею ще хтось увійшов.

— Позавішуйте вікна та засвітить каганець, — обізвався незнайомий голос.

Запнувши ковдрою вікно, зашаруділа сірничками. Я весь насторожився й серце заколотилося в грудях. А коли блимнув вогник, на порозі показався Юхим.

Присутність невідомої людини стримала мене, не дала виявити шаленої радості. Я тільки поривчасто зробив крок вперед. А лице Юхимове розпливалося в широку щирі по-смішку.

— Пакети цілі? — перше, що вимовив Юхим.

Незнайомий підійшов і простяг кремезну руку. В нього лице з чорною борідкою, з запалими очима. Ці очі нагадували знайомого якогось. Ніби бачив їх десь. Та не міг пригадати, де саме.

Чоловік тримав у руці сокиру дроворуба, свитина підпезана поясом.

Всі троє сіли до столу. Юхим взяв один пакет і подав незнайомому. Той підніс до каганця, придивлявся до печатки, на якій вимальовувався серп та молоток.

Далі читав:

— Від штабу „Лівоберук“ для зв'язку... Підписав емісар Олександр...

Звів голову:

— Знаю... Чув... Та й так бачу своїх і без печатки, — вдарив обох відразу по плечах кремезними долонями і не здійсмаючи їх казав далі:

— А я Санько — шахтар. Кинув кайло та з сокиркою по лісі блукаю. Можу бути за дроворуба, а можу бути й за

бомбандира — наводчика, коли до цього прийдеться... Навчився... Бо шахтар знає, коли й для чого він кидає кайло своє...

На цих словах я поглянув на фото молодого шахтаря, що висіло на стінці. „Ага, ось де я бачив ці очі“ — подумав. Тільки запали вони глибше і в руках не кайло, а сокира.

— Тепер слухай, Саньку, що нас привело з цим пакетом до тебе, — розпочав Юхим. — По долинам Росси й Ірпеню, Ростовиці й Унави чимало зібралось нашого люду. А коло самої Сквири є чималі партизанські загони. Ними керує штаб „Лівобережна Україна“. Таку назву дали, бо загони мають об'єднатися й перейти на Лівобережжя ближче до робітничих центрів. Та й фронт червоної армії туди швидче наблизиться. Не погано буде пройти в тилу ворога коло залізничних вузлів. Це зпаралілізує боєспроможність фронту білих і прискорить наступ червоної армії. Саме тепер маємо виступати. Дуже зручно. Денікінці зараз не второпують, що робити. Цими днями південна група червоної армії під командуванням Якіра прорвалася на північ, розігнала по шляху ворожі частини. Петлюра, як шуліка, з Умані та Вапнярки хотів загородити шлях. Та руки куці... Тепер і в петлюрівців пішов розбрат. А червоно-партизанські загони ростуть... Махно з Помішної пробився на схід, подався на Знам'янку, нагнав паніку на білих. Кіннотою атакував ворожий бронепотяг під Знам'янкою, примусив тікати білих... От тепер саме зручно перейти через Дніпро й розгорнути на Лівобережжі партизанську війну. Жодної хвилини не можна гаяти... Твій загін, Саньку, має теж простувати до Сквири, щоб об'єднатися. Такий наказ зі штабу...

Санько примружив очі, впав гострий зір ще раз на пакет. Вдарив кулаком по ослоні.

— А дійсно, ми засиділися тут у лісах... Сидимо, як вовки, а скрізь революція гуде... Пани й генерали повинні погинути раз і назавжди... Завтра вирушу. Та й хлопці хочуть уже пройтися, буйну рослинність потоптати копитом. Та так потоптати, щоб... Ех, — махнув рукою Санько.

— Треба знати, куди і як іти... Ріка Ростовиця рясно уквітчана селами. Ними треба пройтися. Це демаркаційна смуга між Денікіним і Петлюрою. Тут можна ще назбирати охочих партизан... Залізницю треба пройти між Попельнею і Кожанкою коло хутора Чорнявка — Кожана. А далі треба обійти на захід Сквиру й потрапити до села Володарки, що на річці Рубинки. Тут чекатимуть тебе вістівці зі штабу. Оце твій маршрут, Саньку.

— Ловко. Добре обдумано, — погоджувався Санько, — звідки знаєте всі подробиці?

— Еге, арсенальців не вчити, — поважно відповідав Юхим.

— Хіба ти арсеналець? Арсенальці загинули в січневі дні на барикадах...

— Так, дві тисячі загинуло, — журно вимовив Юхим: — Я теж належу до цих двох тисяч, що розстрілювали їх петлюрівці... Та дарма: — я стрибнув з кручі, втік через Дніпро, тепер науку арсенальців передаю іншим. Оце мій ліпший учень, іспита вже здав. Бачиш, який обдертий, а дужий, як ведмідь, — показав на мене Юхим.

— На станції військовий ешелюн стоїть з кулеметами й бронепотяг „Пластун за Русь святу“, — почав був інформувати я товаришів.

— Завтра намажу їм п'яти... Тільки скажи, де їхній „За Русь святу“ стоїть? Це важливо для бомбандира...

— Коло стрілок...

— Ага, знаю... Так, е! — вигукнув Санько: — Це треба цілитися між водокачкою й станцією... Нуль-нуль-два вогонь... І ваші биті. Однієї моєї гармати та ста набойв вистачить, щоб підпустити до „святої Русі“ й „богородицю“... Тепер ще треба зробити діло. Тут, серед шелюгів, закопано один кулемет. Треба відкопати й до лісу доставити. Саме тепер це зробити, бо після минулої ночі сплять мертвецьким сном пластуни. У них звичка ніч бенкетувати, різати євреїв, гвалтувати жінок, а другу ніч відпочивати...

Всі троє тихо спускалися до шелюгів. Попереду Санько широкими кроками тихо переступав, кожен раз затримуючи ступню, щоб без звуків її відірвати від землі. Юхим ніс копаницю. Я тримав напоготові „Кольт“. Густа темінь кутала постаті. Вітер гоїдав очеретами, тамував удари копаниці об землю.

Заміняючи один одного, швидко викопали яму. Витягли кілька дощок, солому, а далі показалася й рура кулемета. Щоб не торохтіли коліщатка, його не повезли, а урочисто й тихо відвесли до кімнати. Санько зараз таки попробував замок, почав закладати кулеметну стьожку. Але пружина не працювала. Вовтузився аж упрів Санько.

— Це діло моєї спеціальности, — сказав я Санькові і швидко розібрав замок, прочистив пружину й стьожку кулеметну зарядив.

Санько сів на рурі кулеметній, говорив:

— Тепер підступай, рота пластунів. Не здамся, хоч би й сам полковник Щепотильников* всю бригаду свою виставив. Не дамся спроста. А за те, що полагодив ти мені кулемета, дарую штани й чоботи шахтарські. Одягайся й ходи, як у власному.

Санько зняв з гвіздочка штани, дістав чоботи з-під припічка.

* Полковник Щепотильников — командир другої терської бригади пластунів, що стояв зі штабом пластунів в Білій-Церкві та уславився єврейськими погромами.

Юхим був радий за мене.

— Саньку, ти справжній шахтар, — говорив він. — Душа в тебе шахтарська... Слухай, я розповім, яку ми зустріч мали з пластунами.

Санько підсунувся ближче, слухав Юхимове оповідання.

— Це було тоді, як наш загін, що складався з червоних частин Полтавського четвертого полку, які були відрізані ворогом, ішов до Сквири. Пластуни не відставали від нас. Не сила була встрявати в рішучу бійку. Але відступаючи, загін наш не розсипався, а, навпаки, зростав. В кожному селі приєднувалася селянська біднота, бо передові денікінські частини вже показали своє обличчя. З нашого загону виріс Дико-Ведмежий партизанський полк*. Так назвали себе, бо як ведмеді ходили ми лісами, носили в собі лють на ворога, плекали в грудях ненависть до панства, що поверталось в маєтки... Мали ми тачанки й кулемети. На одній тачанці нас було двоє, яких оце ти, Саньку, бачиш коло себе. Ми завжди відстрілювалися й тікали від пластунів. Але одного разу вирішили спробувати свою міць. Звичку пластунів ми вивчили. А їх звичка проста. Коли займуть яке село, розбредуться по хатах за сметаною, щипають молодичь тощо. Та й нашу звичку вони взнали. Бо ми завжди трималися однієї тактики. Коли відступимо з якого села, то тільки посиплемо по околиці кулями й зникаємо. А в селі Семенівці ми поспробували зробити по іншому, щоб одурити пластунів. Тільки підступили вони до села, ми відступили без бійки. А за три хвилини почали наступати знову. Наша тачанка покотилася доріжкою від цукроварні і потрапила в потилицю ворогові. Счинилася паніка серед пластунів. Та душно і нам було. Бо на дільниці нашого кулемету була численна кількість ворога. Ми бачили, як наша кіннота розвернулася з клинками й сікла пластунів, що тікали. Але всі, хто втік від клинка, бігли доріжкою, де перетинав шлях наш кулемет. Рясно було тут сікти кулями пластунів, але й небезпечно, бо розігрівся кулемет й стьожку останню заклали. Тікати нікуди нам. Та й не охота. Треба було строчити, поки підскачуть наші клинки. Випускаючи кулі останньої стьожки, я згадав про дні арсеналу. Ще більшу відчув силу в собі. Тоді я сказав, другові своєму так, як говорили арсенальці на барикадах: „ще в кольті сім куль. Тільки останню лишай для себе“. І він, — показав на мене Юхим, — витяг „кольта“, поклав цівку на руру кулемета. В цей час кінчилася стьожка. Раптово замовк кулемет... На його місце рідкими пострілами обізвався „Кольт“. Я рахував: один, два, три, чотири... Та на цей час підскачили наші кіннотники, розмахуючи клинками. Пластуни розбіглися.

* Дико-Ведмежий партизанський полк весь час оперував за про одом штабу — „Лівоберук“. Цей полк пройшов від Сквири до Кременчука

І ми звелися на тачанці обидва мокрі від поту. З того часу ми побраталися; друзями стали нерозлучними. А коли треба було виконати відповідальне завдання, розшукати твій загін і добратися до Києва для зв'язку з запільним штабом, — ми зохотилися виконати цю роботу. Взяли два пакети, два „кольти“ під сорочку й рушили в дорогу. Перший пакет вручили кому слід. Другий — вручимо...

На цих словах Юхим звернувся до мене:

— Ховай пакет в нову шахтарську сорочку.

Я вже був одягнений в нове вбрання й заховав пакет.

Санько весь час аж ніяковів, слухаючи.

— Славно. Дуже славно... Багато нас дужих, смілих, диковедмежих розсипано по землі. Коли зібрати до купи — тримайтеся лиходії кляті. Ми мури зруйнуємо.

Вдарив кулаком об стіл Санько. Каганець підстрибнув і загас. Господарка, що весь час мовчки сиділа в куточку, засвітила.

Розходився Санько, як справжній шахтар. Високо підіймалися груди з розстебнутою сорочкою. Пасмо чорного волосся хвилию спало на лоба й очі заіскрилися промінням.

— Мамо! Відшукайте мою гармонь шахтарську. Теж візьму з собою, — проговорив, сідаючи на рурі кулеметній.

Стара жінка відшукала в скрині гармонь, піднесла, дала синові, нічого не сказала, тільки глибоко зідхнула. Перекинув Санько ремінь через плече, а по клявішах пробігли пальці. Стиха загравав, притоптуючи ніском правої ноги, схиливши голову до гармоні.

— Шахтарське яблучко, — пояснював музику граючи.

Здавалося, розступалися стіни похмурі тісної кімнати, слався барвисто-запашний степ, ударами копит обзивалися шляхи.

— Тихше, сину, ще почують. Занапастиш буйну голову свою, — обзивалася мати.

— Ех, мамо дорога, спасибі тобі, що породила мене з буйною голівкою...

* * *

Крізь вікно засірів ранок.

— Час вирушати, — обзивався Санько. Одяг свитину, застромив за пояс сокиру, як справжній дроворуб, і ще раз оглянувши тачку, чи добре затушковано на ній кулемет. Далі дістав два папірці й, віддаючи Юхимові, говорив:

— Таку звичку мають тут, що чіпляються на станції до чужогородніх... Це документи, ніби, фастівських кооператорів. Так скоріше вийдете... А це подаси якось непомітно ознаку, коли вибиретесь зі станції, — дав мені Санько ракету, — треба для бомбандира звістку мати.

Санькова мати кожному з нас дала на дорогу сухарів. За хвилину рушили з двору. Молоком розливався туман по березі. Санько тяг тачку, ми йшли ззаду. Вже коли вийшли на стежку, оглянулися. Коло оселі нерухомо стояла Санькова мати. Її окутував білий туман, а згодом і зовсім заволік.

Дійшовши до пенька на березі Унави, зупинилися.

— Тепер наші шляхи розходяться. Мій до лісу, — показав просто Санько. — А ваш до станції — ліворуч. Ще стрінемося... Завагався Санько. — Ну, закуримо ще раз, та й в доріженьку... Як ото співають „Закурилась доріженька“...

Велику цигарку скрутив Санько. Хотів був запалити та зупинився, бо почувся якісь звуки з кущів.

— Ніби очеретяний бугай гуде? — обізвався Юхим.

— Бугай в очереті, а це в корчах, — підійшов ближче Санько, звідки чулося гудіння. Звуки раптово обірвалися. Ще ближче підійшов. Аж ось у білому одягу вискочила з корчів людина й кинулась тікати. У втікача розкуйовджене довге волосся й ноги тонкі, білі.

— Треба затримати, щоб не видати себе...

За кілька стрибків Санько піймав втікача. Ми з Юхимом підійшли ближче і побачили, що це була напівроздягнена жінка. Обличчя її не видно за волоссям. На грудях роздерто сорочку й світило молоде тіло свіжими уразками. Хотіла вирватися, кусала руки Санькові, зі страхом шепотіла:

— Не дамся... Задушусь, а не дамся... Я ненавижу вас усіх...

Оповила косами шию, душила себе. По її швидких руках, блідому обличчю я почав пізнавати когось знайомого. Зобачивши мене, жінка відвела від горла руки, її великі очі ще збільшились, дивлячись на мене. Але це не ті очі поневоленого звіряти, що стрів я коло будиночка з вивіскою „Распичная и на вынос“. Це були очі розлютованого, розбурканого звіряти. А обличчя ще блідіше.

— Рівка? — ніби сам себе запитав я.

— Я ховаюся, за мною гонилися... — з тремтінням відповіла, — а ви ніби не такі...

— Мабуть, голодна?

Витяг жменю сухарів з кишені. Жадібно почала їсти. Білі рівні зуби виблискували на потомленому лиці. Тримтіли руки й часом здригалася вся.

— Зустрів її коло буфету... Це робітниця багатого буфетника... Виручила мене, нагодувала, — пояснював я товаришам.

— Роздягнена... На лантушину, накинь замість спідниці, — витяг з тачки Санько шматину рядняну.

— Тут людей немає... Другий день нікого не бачила... Плакала... І тепер вже сльози не течуть... Висохли... А плакати хочеться...

— Чого тобі не повернутися до оселі?

— Немає оселі... Там мордують. Сестру піймали, а я кусалася й вирвалася... Тепер немає оселі. Я бачила, як вогонь гасав цілу ніч... То чужа оселя. Я жила в багатого єврея. Кажуть, що багатий єврей допомагає бідному євреєві... Брехня! Багатий ссе кров у бідного... Коли прийшли ті страшні люди вночі до мого господаря, я все чула. Чула, як вимагали в нього золото. „Я більше вам дам ніж золото“, — відповів мій багатий господар і відімкнув двері, де я була з сестрою... Я кусалася, видерлася з обіймів п'яного, вистрибнула у вікно... А згодом на цьому подвір'ї спалахнула пожежа.

— Ніколи на русалок не полював, а тут така ловись... Куди підеш тепер, Рівко? — допитував Санько.

— Нікуди не піду... Тут в очеретах житиму. Я ріжки з очеретяного коріння їм. Вони солодкі... — Замислилась і вагаючись додала:

— Або піду шукати в лісі шахтаря Санька, що, кажуть про нього, збирає ватаги в лісі з усіх покривджених... Наших кілька втекло туди...

— Голінна баба, дарма, що молоде, — обізвався Юхим: — а Санька ти знаєш, бачила коли?

— Ні, не бачила, але кажуть, що він за бідних...

— А я знаю добре цього шахтаря. Можу тебе провести до нього, — сміявся Санько.

— А ви не дурите мене?

— Та що ти, подивися, хіба я злий? Перший друг Саньків, а ти вагаєшся...

— Очі не такі злі, як у тих, дарма, що теж чорні, — здригнула вся.

— Рушаймо, бо час не терпить. Берись за тачку... Легше буде йти тобі.

— Я попихатиму...

— Та куди тобі попихати... Коли стомишся, сідай, то й підвезу ще... Шахтарем не таку тачку качав на гору.

— А ви теж шахтар? Так, як і Санько?

Розходилися різними тропами. Рівка завагалася.

— А чого ж ви не разом з нами до лісу? — журна хвиля заслала її великі очі.

— Ми не надовго Рівко, швидко стрінемося, — тиснув я біду теплу руку.

— Дивіться, щоб зустрітися... Я чекатиму, чекатиму...

Санько зняв шапку, міцно тиснув руки мені й Юхимові.

— Тепер і я не самотній. Коли що трапиться, Рівка стьожку подаватиме до кулемета. Вона сміла дівчина, а я руру наводитиму... А ще передайте у великому місті, що Санько-шахтар не забув і не забуде славних днів Арсеналу. Коли хто буде, хай простують до верби дуплавої, що на розі двох лісових доріжок править за місце явки. Тут кілька чоловіка лишатиметься для зв'язку... Ну „закурилась доріженька“...

Санько з Рівкою зникли в шелягах. Ми з Юхимом пішли на станцію. Здала впливав з туману трикольоровий прапор. Юхим, дивлячись, мружив очі, кривився, ніби чого гіркого вкусив. Обійшовши стрілки та бронепотяг, увійшли до станції. Стояло кілька чоловіка в черзі за перепустками до коменданта на право виїздити. Огрядний чоловік у великих постолах, що стояв спереду, коли підійшла черга до нього, голосно чхнув. Змінилось й пересмикнулось обличчя поручника — коменданта. Нервово натягав рукавичку. Це занепокоїло нас, бо коли людина „голубої крові“ одягає білу рукавичку, вона впадає в особливу немилість до „чорної кости“.

— Хе... Мужичька морда. Чхать ізволіла возле стола?

— Помилуйте, ваше благородіє, простудився. Всю осінь на цукроварні буряки копаю...

— Не розсуджати, мерзавець. Большевіцкую заразу розвозиш... Часовой. Забері ету сволоч. А еслі будет розсуджати, поставте его к стрелкам.

— Помилуйте, благородіє... — хотів впасти чоловік на коліна.

— Молчать, дурак! — гнівно гукнув поручник.

Вартовий хутко підбіг і поволик від столу подорожнього. Той впирався в землю великими постолами, пручався. Ось він рвонувся так, що вартовий упав. Підбігло ще кілька чоловіка, зламали дужі руки.

— А ще й пручаєшся, трясця твоїй матері!! — гукнув кремезний кубанець: — давай його до стовба на стрілках.

Підійшла черга брати перепустку мені. Поклав на стіл „посвідку“. Поручник не брав її в руки. Не кваплячись, бундючно запалив цигарку, кільцями пустив густий дим пахучого тютюну. Потім потягся до букету троянд, що стояли на столі, присунув їх до себе. Похмурий зір поручника заглибився у квіти.

Я ввесь час стояв нерухомо, міцно розставивши ноги в шахтарських нових чоботях. Мовчав. Не обзивався й поручник. Тривали хвилини напруженої мовчанки. Непомітно я стискував пальці. Мене дратували білі з червоними троянди, накрохмалений білий комірець, прилизана зачіска й погони поручника. Ось-ось обізветься зневажливо і я вже смакував у думці, як своїми ведмежими лапами роздеру й розчавлю його. Браланевимовна огида до всього навколишнього. Дратував пах духів і коштовного тютюну, а троянди видавалися за оздобу припасовану на грудях п'яної проститутки...

Скинувши рукавичку, поручник жбурнув нею в кінець столу. Взяв „посвідку“, запитав:

— Кооператор?

Я розчервонівся. Але мене виручив Юхим.

— Так точно, ваше благородіє! Разом ідемо. Свободную торговлю розводимо! — відрубав Юхим і поклав і свою „посвідку“ на стіл.

Звів догори худе обличчя поручник.

— А торгуєте на керенки ілі на червонці?

— Як з кого, ваше благородіє.

— Правильно, — задоволено муркнув комендант.

На пероні стояв готовий відійти потяг. Щоб сісти, треба ще мати дозвіл і від коменданта потягу.

— По три золотих з чоловіка і їдьте хоч під три чорти, — відповів комендант потягу, коли звернулися до нього.

— Дозвольте... А перепустка є в нас від коменданта.

— Перепустка без червонців не дійсна... Він там комендантом, а я тут, і такі мої порядки...

Звів плечима Юхим. За стрілками, до яких поволокли чоловіка в постолах, почувлися постріли.

— Ніяких балачок більше! — гукав комендант потягу. — Коли немає зологих, то швидко вшивайтеся...

Потяг рушив. Юхим відійшов, похнюпивши голову. Стрілка на годинникові показувала одинадцять. Перейшовши через рейки, попростували степовою доріжкою. На перехресті стояв стовп, на ньому дороговказ на схід з написом: „На Київ — 60 верст“.

Зупинилися коло стовпа й запитливо глянули один на одного.

— Шістдесят, — проговорив Юхим.

— На цілу добу роботи, — відповів я.

Кивнув головою Юхим. Рушили шляхом на гору. Вже вітер розігнав вранішні тумани, оголив шлях далекий, що розгубив на собі, як щогли в морі, стовпи верстові.

З під ніг зривав вітер невеличку куряву, а коли обходили шлях, хрумтіла стерня під ногами, шелестіли зів'ялі полині. Сурмили одноманітну журну пісню дорожні дрони.

Долинали далекі звуки церковного дзвону. Облудно-сумне „бов“ застигло в просторах, отруювало прозорий ранок. Шкодував, що не гарматчик я. Без вагань навів би жерло гармати й знищив оту церковцю, що стоїть коло рундучків на базарі, коло свіжих згарищ, де бенкетувала озвіріла юрба, а тепер, видать, служить „благодарственный молебен“. Згадав про Санька й позаздрив, що він бомбандир-наводчик. На думці про Санька витяг з кишені ракету, і червона стьожка перетнула блакить прозору.

Ще одна хвилина і далекий вибух гармати, що загримів з лісу, примусив замовчати зухвале й огутне бовкання церковного дзвону. Гарматень розірвався коло станції. Разом з землею вирвало стрілку залізничну, жбурнуло на бік.

— Дотримався свого слова шахтар! — вигукнув Юхим.

Далі ще вдарили вибухи. Здала видно було, як забігали коло ешелюну люди. Відповів пострілом навмання бро е-потяг. Сколихнулося повітря. Розляглися долинами Унави громовиці грізні, відгукнувся далекий ліс.

Юхим затягся тугіше паском, перевірів кулі в обоймі, як перед бойовиськом і промовив:

— Коли що трапиться, я сам відстрілюватимусь, а ти тим часом тікай. Бо пакет від штабу „Лівоберук“ за всяку ціну треба приставити до Києва...

Я теж підперезався тугіше. Глянув востаннє на станцію. Там гарматень розірвався коло самого бронепотягу. Але разом над головою загарчало розідраним залізом, а далі в очах закружляли червоні плями й груди прорізав гострий біль. Мені здалося, що я лечу в якусь безодню, хапаюся за грудочки й скригочу від болю...

Але це була одна мить. Коли проясніли очі, я бачив, як Юхим за кілька кроків підіймався з землі.

— Шрапнелею нас почастували. Тікати треба з видного місця... А що то в тебе на грудіх? — злякано запитав.

Теплий липкий струмок обдавав мені груди.

— Поранили!? — вигукнув Юхим. Миттю розрізав одяг на грудях, витяг пакет.

Білий папір був наполовину заюшений кров'ю. На карачках ми полізли в балочку. Юхим зняв свою сорочку, подер на стьожки й забинтував рану.

— Кістки цілі... Тільки шмат м'яса вирвало. Це швидко заживе... Шкода, прийдеться на день забаритися з пакетом...

Я лежав горілиць. Небо було кольору волошок в житі. Білосніжне павутиння підіймалося в далеку блакить. А над лісом кружляло сполошене гайвороння. В роті — сухо, мучила спрага, щиміло на грудях. Юхим нахилився до мене.

— Коли захищали Арсенал, я багатьом товаришам перев'язував рани. Навчився там...

На думці про подорож до міста, що вславилося боями за Арсенал, почував, як нові сили живили мене. Звівся на ноги. Спираючись на руку Юхимові, пішов шляхом, що розгубив стовпи верстові.

* * *

Коли я кінчав оповідання, коло мене було чимало молоді. Ось один гукнув: — Димарі Донбасу!

Кинулися до вікон. На обрії підіймалася тучка. Вона росла, бубнявіла. Видно було верхів'я будівництва домни, конусні гори породи над штольнями.

— Слава старим шахтарям! Слава невідомому шахтареві — партизанові Санькові! — гукнув молодий голос.

В кутку хтось заспівав. Обізвалися з усіх боків голоси.

„Греми, греми, могутня пісне“...

За вікнами вагону миготіли щогли нових будівель, димарі, заводи. Пісня дужчала. Я теж співав з усіма. Співав гучно, на повні груди, і здавалося, ніби знову йшов знайомими тропами й ніс у собі молоді партизанські поривання до перемог.

а н д р і й п а н і в

на м а й д а н і д з е р ж и н с ь к о г о

Харків росте... Нечуваного простору
Гремить Дніпрельстан? і сили
Турбіни крутяться І символами
розмірено і точно. вільного труда
Щодня індустрія Будинки
міцніє і зроста, навколо
Людей нових обступили
і час новий Сюди,
обточує? де дихає сосна
Углиб, нових трибун,
ушир, Вливається
у синю висоту творців його
Росте столиця бурхливе море —
свіжими будівлями І літери
І ріжуть тьму, ЦК
колишню, густу КП(б)У
Огні 3 простолінійних
прожекторів стін
мечами проречисто говорять
дивними. Над плетивом
У захваті, бетонних корпусів
напруженні, Летить дзвенить
в димах, могутня
В огнях і прапорах ескадрилья
здіймається столиця. Радянські серця
Стальних її крил горять у них усіх
розмірений розмах Червоні зорі—
Не хоче на крилах.
в льоті Артерії вулиць
зупинитись. стрілами біжать,
Осіннім повітрям Туди, де
дихає майдан ХТЗ,
і ХЕМЗ,
і „Сerp і Молот“

Ідуть вони
 на жовтневий парад,
 І прапори вгорі
 ведуть розмову:
 Ми збудували місто,
 горде і ясне,
 Ми можем все
 здобути й збудувати—
 Переорать
 цілинний, дикий степ,
 Пустить у рух
 могутні агрегати.
 Йдемо ми вулицями
 нашої снаги—
 І чуем
 необмежені простори...
 Встають в уяві
 велетні—плуги,
 Що земну
 кулю
 переорють.
 Встають в уяві
 обриси будов,
 Де сила сконденсована
 сторіччів—
 І робітництво все
 на всю землю
 гудок
 До праці весело
 покличе

Майдан
 розступивсь
 майдан
 нас прийняв
 Звучить на всесвіт
 Свято
 мільйонів
 І лине республіка
 в піснях і огнях—
 Знамена
 вітають
 над колонами.
 І пісня будівнича
 ясна й дзвінка,
 Летить
 понад містом
 і полем,
 І літери чіткі
 на будинкові ЦК
 Пояснюють усе,
 що є навколо.
 Майдан диха просторо
 співом надій,
 Мов прапори,
 будинки обступили.
 О, скільки у нас моці,
 у клясі молодій,
 Невичерпаної
 скільки ще сили!
 7. XI. 1932